

OTÁZKY ŠTÝLU V NOVOM ZÁKONE 4. REDAKCIE STAROČESKÉHO BIBLICKÉHO PREKLADU (1450 – 1489)

KATARÍNA DŽUNKOVÁ

DŽUNKOVÁ, Katarína: *Issues of Biblical Style in the Fourth Redaction of the Old Czech Translation of the New Testament (1450 – 1489)*. 2024, Vol. 6, Issue 1, pp. 39 – 49. DOI: 10.17846/CEV.2024.06.1.39-49.

ABSTRACT: The Old Czech Bible translation involved four redactions (1360 – 1489). The article is devoted to the issues of style in the fourth redaction of the New Testament translation, which is formed by two variants of the text. The older variant is ascribed to the Utraquist priest Martin Lupáč, while the more recent variant is represented by the printed *Prague Bible*. It turns out that M. Lupáč was an original translator who paid attention to the clarity and colloquiality of the text. He achieved the biblical style by reintroducing archaic forms or by using biblical terms, some of which were preserved up to the *Bible of Kralice*.

KEYWORDS: Old Czech Bible translation. Biblical style. Martin Lupáč. Prague Bible. Old Czech language.

Staročeský preklad Biblie predstavuje v kontexte stredovekého európskeho písomníctva pozoruhodný korpus. Ide o unikátne prekladateľské dielo, ktoré vzniklo v dobe už existujúcej pôvodnej a prekladovej staročeskej literatúry. Ak nerátame biblické glosy a preklad žaltára zo začiatku 14. storočia, prvý kompletný staročeský biblický preklad – *Biblia drážďanská* je datovaný do 60. rokov 14. storočia. V Európe v tej dobe existovali preklady celej Biblie len vo francúzštine, taliančine, angličtine a pravdepodobne preklad celej Biblie existoval aj v nemčine¹. Podobné prvenstvo dosiahol aj prvý český tlačený biblický preklad – *Biblia pražská* z roku 1488. Ide o prvú slovanskú tlačenú Bibliu, ktorú predbehli len Biblie tlačené v nemčine (1466), taliančine (1471) a valencijské (1478). Česká biblia bola často s rôznymi úpravami prekladaná a vydávaná aj v nasledujúcich storočiach poznačených konfesionálnym súperením, pričom napríklad práca na preklade *Nového zákona* z utrakvistického prostredia od Václava Beneša Optáta a Petra Gzela bola impulzom pre vznik prvej českej tlačenej gramatiky *Gramatika česká* z roku 1533 (pozri Optát 2019), ktorá je zároveň prvou tlačenou gramatikou slovanského jazyka. Nečudo, že taká rozvitá tradícia biblického prekladu v češtine vyvolala aj hľadanie náležitej podoby biblického jazyka.

O biblickom jazyku sa začína v českom prostredí diskutovať až v epoche humanizmu, pričom významnú rolu tu zohral bratský biskup Jan Blahoslav, gramatik a prekladateľ *Nového zákona* (1568). V 17. storočí sa už pod vplyvom prekladu *Biblie kralickej*, vychádzajúcej v šiestich dieloch (1579 – 1594), hovorí o „*svatopísemském stylu*“ (J. A. Komenský, J. Konstanc, D. Nitsch) (pozri Bartoň 2016, 121; Vintr 1998, 215 – 227). S otázkou biblického štýlu sa však už z povahy svojej práce na preklade sakrálného textu stretli autori aj v predchádzajúcich storočiach. Cieľom článku je na materiáli staročeského biblického prekladu ukázať snahu autorov IV. redakcie nájsť náležitú podobu biblického jazyka. Ten sa snažili dosiahnuť napríklad opätovným zavádzaním archaických foriem (pokus o „vyšší sloh“) alebo vhodným prekladom tzv. biblizmov, pričom niektoré z nich prešli až do *Biblie kralickej* a aj do neskorších prekladov.

Staročeský biblický preklad sa delí na štyri redakcie s rôznou mierou doslovnosti voči latinskému originálu. Autori používali dobové prekladateľské pomôcky, či už populárny výklad Biblie

¹ Ide o preklad tzv. Rakúskeho prekladateľa Biblie (Der Österreichische Bibelübersetzer) zo 14. storočia, pri ktorom však nie je jasné, či preložil celý korpus Biblie: <https://bibeluebersetzer.badw.de/das-projekt.html> [08.04.2024].

od francúzskeho teológa a kazateľa Mikuláša z Lyry *Postilla litteralis super totam Bibliam* z prvej tretiny 14. storočia, z ktorého sa dokonca zachoval staročeský preklad komentárov k Evanjeliu od Matúša (pozri Mikuláš z Lyry 2018) alebo komentáre *Glossa Ordinaria* od Anselma Laonského z 12. storočia, alebo rôzne latinské vokabuláre (pozri Voleková 2015) hojne používané v stredovekej Európe. Okrem kompletných biblií existovali aj rôzne iné rukopisné preklady jednotlivých biblických kníh – najmä žaltárov, ale aj evanjeliárov, ktoré majú svoje textové špecifiká.

Prvá redakcia bola vytvorená pravdepodobne ako skupinový prekladateľský projekt podľa predlohy tzv. Parížskej biblie z dvoch kultúrnych centier – podľa V. Kyasa mohlo ísť o komunitu pražských dominikánov a o komunitu benediktínov (Kyas 1997, 49). Prekladateľský jazyk a stratégie týchto dvoch skupín skúmala podrobnejšie vo svojej dizertačnej práci M. Pytlíková (pozri Pytlíková 2011) a J. Vintř (pozri Vintř 2019). Autori I. redakcie sa dôstojne vysporiadali aj s prekladom poetických textov ako je *Pieseň piesní* (Kyas 1997, 248). V dobe I. redakcie v polovici 14. storočia vznikol taktiež pomerne voľný preklad Evanjelia od Matúša s doplneným vysvetľujúcim komentárom priamo v biblickom texte, tzv. *Evangelium sv. Matouše s homiliemi* (ibid., 53). II. redakcia z počiatku 15. storočia vykazovala značnú variabilitu. Prekladatelia sa usilovali o jazykovo zrozumiteľný text, pričom však stále veľkú autoritu zohrávali pamätníky I. redakcie, čo sa prejavovalo aj v zachovaní jednoduchých minulých časov v niektorých rukopisoch. II. redakcii sa podrobnejšie venovala vo svojej dizertácii H. Kreisingerová (pozri Kreisingerová 2019). Medzi rukopismi II. redakcie sa nájdu aj biblie s osobitými prekladateľskými riešeniami, napr. *Biblia mikulovská* (Džunková 2022, 390). III. redakcia vznikajúca v 20. rokoch 15. storočia predstavovala akýsi návrat k redakčne unifikovanému prekladu, ktorý vo veľkej miere doslovne zodpovedal latinskej predlohe. Kvôli určitej neobratnosti jazyka III. redakcie preto vzniká približne v polovici 15. storočia IV. redakcia. Jej vznik poznačilo obdobie husitských nepokojov a formovanie utrakvistickej inteligencie, a taktiež vynález kníhtlače. *Nový zákon* IV. redakcie obsahuje dve úpravy. Staršiu reprezentujú rukopisy uchované v kompletnej forme v *Biblii lobkovickej* a *Muzeálnom Novom zákone mladšom*, pričom za autora tohto prekladu je považovaný utrakvistický kňaz a diplomat Martin Lupáč podľa kolofónu – „*Tak se skonává Zákon nový a jest výkladu kněze Martina Lupáče, v naději boží věrného a svatého muže, i s jinými poctivými a múdrymi kněžími. Budiž bohu chvála na věky věkuov. Amen*“ (BiblLupNZ, f. 275ra) – a mladšiu, ktorú reprezentuje najmä *Biblia pražská* vydaná v roku 1488 za finančnej podpory mešťanov Starého mesta pražského. Text *Starého zákona* tejto biblie obsahuje špecifiká a nepredstavuje predmet nášho výskumu.

Do dnešného dňa sa zachovalo 25 kompletných rukopisných staročeských biblií, 37 rukopisov *Nového zákona*, 3 tlačené *Nové zákony*, 28 rukopisných *Starých zákonov* (Voleková – Svobodová 2019a, 106), pričom ide len o časť celého korpusu, ktorý existoval v dobe svojho vzniku, než utrpel značné straty napríklad počas husitských vojen. Mnohé z týchto pamätníkov obsahujú špecifické rysy, a tak sme pri výskume pracovali len s vybranými exemplármi každej redakcie a latinským originálom. V porovnaníach sme umiestnili na prvom mieste prekladateľské riešenia IV. redakcie, ktorej zmeny primárne sledujeme. Pokiaľ sa v ostatných rukopisoch objavili zhodné prekladateľské riešenia, sú umiestnené do jedného riadku. Pracovali sme s nasledujúcimi pamätníkmi (datovanie má len pomocnú funkciu, keďže rukopisy rôznych redakcií koexistovali a ďalej sa prepisovali v tom istom čase):

1. redakcia: *Bible drážďanská*, 60. roky 14. st. [BiblDrážd] – *Bible olomoucká*, 1417 [BiblOl]
2. redakcia: *Nový zákon těšínský*, 1418 [BiblTěšNZ] – *Bible litoměřická*, 1429 [BiblLit] – *Bible Bočkova*, 1430 – 1450 [BiblBoč] – *Bible mikulovská*, 1440 – 1460 [BiblMik] – *Bible mlynářčina* = *Bible tábořská*, tretia štvrtina 15. st. [BiblMlyn]

3. redakcia: *Bible padeřovská*, 1432 – 1435 [BiblPad] – *Bible cisterciácká*, 1456 [BiblCist] – *Nový zákon Lupáčův, vídeňský*, po 1468 [BiblLupNZ], evanjeliá 3. redakcie, ďalšie novozákonné knihy 4. redakcie – *Bible Kladrubská*, 1471 [BiblKladr]
4. redakcia: *Bible lobkovická*, 1479/1480 [BiblLobk] – *Nový zákon muzejní mladší*, 1485 [BiblMuzMLNZ] – *Bible pražská*, 1488 [BiblPraž] – *Bible kutnohorská*, 1489 [BiblKutn] – *Nový zákon Dlabačův*, 1492 [BibIDLabNZ]

Miestami sme na porovnanie použili taktiež prvé vydanie *Biblie kralickej* 1579 – 1594 [BiblKral], ktorá predstavuje nový preklad z pôvodných jazykov dosahujúci vysokú štylistickú úroveň, pričom prekladatelia prihliadali občas i k prekladu IV. redakcie priamo v texte alebo vo vysvetlivkách, kde je uvedená *Biblia pražská* pod iniciálou „J“ = *jini* (alii). BiblPraž delilo od BiblKral viacero ďalších tlačených prekladov 16. storočia. Na doloženie efektívnosti niektorých prekladateľských riešení IV. redakcie sme ako príklad súčasného biblického prekladu s novou prekladateľskou stratégiou vzali ČEP – *Český ekumenický překlad*.

Ukázalo sa, že práve biblický preklad Martina Lupáča vykazuje mnoho inovatívnych riešení. Prekladateľ hľadá vhodný biblický jazyk, ktorého cieľom je zrozumiteľnosť – používa prekladateľské pomôcky, miestami uvádza svoje doplnenia priamo do textu namiesto špeciálneho komentára. Táto snaha o zrozumiteľnosť sa prejavila aj použitím expresívnej lexiky vykresľujúcej dramatickú situáciu, napr. Zj 1:7 *Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt*. BiblLobk, BiblLupNZ: *Aj, přijdeť v oblacích a uzříť jej každé oko i ti, kteří sú jej mučili*. Predošlé redakcie pritom prekládali *pupugerunt* ako *bodli* alebo *ubádali* (BiblDrážď, BiblOl) (Džunková 2022, 259). Lupáč používa taktiež aktualizáciu lexiky, aby sa priblížil súdobému čitateľovi, takže napr. Mk 14:5 *plus quam trecentis denariis* prekladá ako *viace než za tri sta grošov* namiesto lexémy *peněz* v predošlých redakciách (ibid, 211). Lupáč si dáva záležať na lexikálnej variabilite – napr. pri preklade verba movendi používa slovesá upresňujúce typ pohybu, lat. *venio* prekladá s ohľadom na kontext ako *plaviti se*, *bráti se* alebo *obrátiť se* (ibid, 222 – 234). Snaží sa vyhnúť aj opakovaniu zhodných lexikálnych jednotiek, pravdepodobne s ohľadom na estetickú stránku textu (pozri Džunková 2023). V snahe o aktualizáciu siaha aj po novotvaroch najčastejšie z právnej alebo teologickej lexiky, tzv. „latinizmach“ napr. Ef 1:21 *supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem* – *nade všetky principáty a potestáty, virtuty i dominaciony* alebo „germanizmach“, napr. *bárka* – lat. *navis*; *marinár* (lat. *marinarius*, sthn. *marinaere*) – lat. *nauta*; *hautman* – lat. *tribunus*; *húf, hauf* – lat. *exercitus*; *jarmark* – lat. *annus*; *krumfešt* – lat. *fundamentum*; *mordovati* – lat. *occido*; *rynek* – lat. *forum* alebo *platea*; *rathúz* – lat. *praetorium*; *šafář* – lat. *procurator* (Džunková 2021, 61 – 64). Tieto lexémy považovali zostavovatelia BiblPraž v biblickom texte za také markantné, že ich vypustili, hoci inak ako predlohu *Nového zákona* používali preklad M. Lupáča, ktorý pre nich predstavoval autoritu. Lupáč zdôraznil vo svojom biblickom preklade konfesijnú príslušnosť, napr. lat. *episcopus* prekladal ako *kněz* alebo *zprávce*, aby sa vyhol titulu katolíckej hierarchie, ktorú utrakvistickí teológovia odmietali (Džunková 2020, 50 – 51). Tieto inovácie taktiež zostavovatelia BiblPraž nahradili starším prekladom – *biskup*, čo zaručovalo väčšiu predajnosť exemplárov u príslušníkov rôznych konfesií.

Zaujímalo nás, čo predstavovalo charakteristické rysy biblického jazyka IV. redakcie. Podľa J. Bartoňa (pozri Bartoň 2016) možno jazyk biblického prekladu hodnotiť podľa umiestnenia na dvoch osiach, kde sa na krajných pozíciách nachádzajú hodnoty: podľa vzťahu k originálu ide o doslovnosť oproti voľnosti prekladu, podľa štylistiky ide o hovorový štýl oproti knižnému štýlu. Zdá sa, že M. Lupáč sa snažil o akýsi kompromis medzi týmito polohami. Okrem vyššie spomenutých znakov vedúcich k zrozumiteľnejšiemu jazyku, vidíme v jeho texte aj snahu o archaizáciu. Tá je viditeľná v zhodách medzi prekladom I. a IV. redakcie a dokonca novom opätovnom zavádzaní niektorých archaických kategórií, ktoré nepoužili ani prekladatelia I. redakcie.

Ide napríklad o opätovné použitie duálu, ktorý ako kategória v starej češtine postupne zaniká. Ako ukážka použitia duálu v I. redakcii, jeho ústupu v II. a III. redakcii a opätovného zavedenia v IV. redakcii, môže poslúžiť úryvok z Evanjelia od Matúša, kde stretávajú Ježiša dvaja slepí:

Mt 20:30-32 et ecce duo caeci sedentes secus viam audierunt quia Jesus transiret: et clamaverunt, dicentes: Domine, miserere nostri, fili David. Turba autem increpabat eos ut tacerent. At illi magis clamabant, dicentes: Domine, miserere nostri, fili David. Et stetit Jesus, et vocavit eos, et ait: Quid vultis ut faciam vobis?

BiblMuzMLNZ: A aj, **dva slepá**, sediece u cesty, **slyšala sta**, že by Ježíš šel, i zvolala **sta** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ Ale zástup přimlúváše **jima**, abyšta mlčala. Ale ona vice **sta volala** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ I zastavil se jest Ježíš a povolal jich k sobě a řekl jim: „Co **hceta**, ať váma učiním?“

BiblPraž: A aj, **dva slepá**, sediece u cesty, **uslyšala sta**, že by Ježíš šel, i zvolala **sta** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Daviduov!“ A zástup přimlúváše **jima**, aby mlčala. Ale ona vice **sta volala** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Daviduov!“ I zastaviv se Ježíš, povolal jich k sobě a řekl **jima**: „Co **hceta**, ať váma učiním?“

BiblDrážď: Tehdy **dva slepcě sediešta** u cesty a uslyševše, že Ježíš jde, **zavolasta** řkúce: „Smiluj se nad náma, hospodine, synu Davidův!“ Tehdy zástup lajieše **jima**, aby mlčala. A ona vicež **vuolášta** řkúce: „Smiluj se nad náma, synu Davidův!“ A stav Ježíš, povola jich i vecě **jima**: „Co **hceta**, abych váma učinil?“

BiblOl: Tehdy **dva slepcě sediešta** podlé cesty. Uslyševše, že Ježíš jde, zvolachu a řkúce: „Hospodine, synu Davidův, smiluj se nad námi!“ I sta Ježíš, a pozvav jich, i vecě: „Co **hcete**, abych vám učinil?“

BiblBoč: A aj, **dva slepá**, sediece u cesty, uslyšechu, že Ježíš jde, i **volášta** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ Ale zástup tresktáše je, aby se **utajila**, a ona vice **volášta** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ I sta Ježíš a zavola jich i vece jim: „Co **hcete**, abych učinil vám?“

BiblMik: A aj, **dva slepá**, sediece podlé cesty, **slyšala sta**, že Ježíš šel by, a **volala sta** řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ Zástup pak káráše je, aby mlčeli. A oni vice a vice voláchu řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ A stal jest Ježíš a zavolal jest jich a řekl jest: „Co **hcete**, ať učiním vám?“

BiblLit, BiblPad: A aj, **dva slepcě**, sediece u cesty, uslyšeli sú, že by Ježíš šel, i volali sú řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ Ale zástup lajieše jim, aby mlčeli. A oni vice voláchu řkúce: „Pane, smiluj se nad námi, synu Davidův!“ I stal jest Ježíš a povolal jich i vecě: „Co **hcete**, abych vám učinil?“ (BiblLit: Co **hcete** ať vám učiním?)

Existujú však aj prípady, kde iba IV. redakcia používa duál anachronicky ako živú kategóriu, pričom rukopisy ostatných redakcií ho už nepoužívajú vôbec, napríklad:

Sk 11:26 Et annum totum conversati sunt ibi in ecclesia: et docuerunt turbam multam...

BiblLobk: A přes celý rok **byla sta** tam mezi křesťany. A **učila sta** zástup veliký...

BiblPraž: A přes celý rok **byla jsta** tam mezi křesťany. A **učila sta** zástup veliký...

BiblOl: A přes celé léto **obcházeli se** obcijs s sborem křesťanským. I **naučili sú** viere množstvie lidí...

BiblMlyn, BiblTěšNZ, BiblPad, BiblKladr: A přes celé léto **obcovali sú** (tu) v sboru i (na) **učili sú** zástup veliký/mnohý...

BiblMik: A celé léto **obcovali sú** tu v cirkvi a **naučili sú** zástup mnohý...

V úryvku Mt 21:2-3 nachádzame príklad, kde dokonca dvojné číslo používa iba Lupáčov preklad, pričom BiblPraž z textu duál odstraňuje, hoci nedôsledne. Kým v prvej vete používa formu množného čísla (*proti vám jest*), v druhej už ide o formu duálu (*die liť váma*):

Mt 21:2-3 ... dicens eis: Ite in castellum, quod contra vos est, et statim invenietis asinam alligatam, et pullum cum ea: solvite, et adducite mihi: et si quis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: et confestim dimittet eos.

BiblLobk, BiblMuzMLNZ: ... *vece jima: „Jdětaž do hrádku, kterýž proti vám jest, a ihned nalezneta oslici přivázanu a oslátko s ní, odvěžtaž a přiveďtaž mi. A die liť váma kto co, řcetaž, žeť pán jich potřebuje, a ihnedť je propustí.“*

BiblPraž: *řka jim: „Jdětež do kaštelu, který proti vám jest, a ihned naleznete oslici přivázanu a oslátko s ní. Otvězte a přiveďte ke mně. A die liť co kto váma, řcetaž, žeť pán jich potřebuje, a ihned je propustie.“*

Poľský biblista Stanislav Koziara sa dlhodobo venuje charakteristike tzv. biblizmov – jazykových prostriedkov typických pre biblický jazyk. Delí ich na: 1.) onomastické výrazy (vlastné mená, výpožičky zo semitských jazykov, špecifická lexika, napr.: „požehnaný“, „hoden“); 2.) ustálené slovné spojenia, napr. „chlieb každodenný“, „márnratný syn“, „prst Boží“, „soľ zeme“, „pokoj tomuto domu“, „z plnosti srdca hovoria ústa“; 3.) syntaktické biblizmy, napr. obrátený slovosled „milost' Božia“, postpozícia zámen „meno tvoje“, koncová pozícia prísudku, použitie trpného rodu, časté použitie prídastí a prechodníkov, pleonastické štruktúry s prechodníkom a slovesom vo finitnej forme, slovné spojenia konkrétnych a abstraktných substantív „kalich horkosti“; 4.) metaforika, symbolika, rétorické figúry a žánre typické pre semitskú kultúru (Koziara 2009, 24 – 27).

Aj v IV. redakcii nachádzame snahu o vhodné prekladateľské riešenie týchto výrazov. Napr. slovné spojenie *caput anguli* prekladajú všetky skúmané rukopisné biblie ako *hlava úhla* / *hlava úhelní*, resp. iba I. redakcia prekladá výraz ako *vrch úhelný* (Mt 21:42, Mk 12:10), prípadne *svrchný úhelník* (Lk 20:17). Prekladateľom *Biblie pražskej* už nevyhovovali tieto prekladateľské riešenia, a tak použili v Mk 12:10 a Lk 20:17 termín *svorník úhelní*, pričom v Mt 21:42, ale aj v *Starom zákone* v Žalme 117(118):22 ešte zostal starý preklad *hlava úhlová* (Džunková 2021, 41). Tento preklad však prešiel ďalšou revíziou, napr. BiblKral používa výraz *kámen úhelní*.

Uvádzame niekoľko biblizmov v preklade IV. redakcie, ktoré sa dostali až do textu BiblKral. Hoci prekladatelia tejto biblie už pracovali s originálom v pôvodných jazykoch a uplatňovali iné prekladateľské stratégie, predsa im však v prípade niektorých biblizmov vyhovovalo prekladateľské riešenie IV. redakcie. Špecifický príklad použitia týchto biblizmov siahajúcich do IV. redakcie predstavuje *Český ekumenický preklad* vznikajúci od 60. rokov 20. storočia, ktorý miestami uvádzame na ukážku špecifickej role tohto typu výrazov v biblickom texte.

1 Kor 5:3 Ego quidem absens corpore, praesens autem spiritu

BiblMuzMLNZ: *Já zajisté jsa vzdálen od vás tělem, ale přítomen jsa duchem.*

BiblPraž: *Já zajisté jsa vzdálen od vás tělem, ale přítomen sa duchem.*

BiblDrážď, BiblOl, BiblMlyn: *Ale já, nejsa při vás tělem, ale při vás jsa duchem.*

BiblMik: *Já zajisté nepřítomen jsa tělem, ale přítomen jsa duchem.*

BiblPad: *Já zajisté nejsa při vás tělem, ale přítomen jsa duchem.*

BiblKral: *Já zajisté ač vzdálený tělem, ale přítomný duchem.*

ČEP: *Neboť já, ač tělem vzdálen, duchem však přítomen.*

V latinskom texte *Vulgáty* sa stretávame so stromom *sycomorus*, na ktorý vyliezol Zachej, aby uvidel Krista. Tento strom sa v slovníkoch vykladá ako *figus vacua* (Vocabularius ex quo) alebo

figus fatua (Mammotrectus). V I. redakcii sa tento strom prekladá ako *dřevo topolové*. V ďalších rukopisoch vidíme variabilitu prekladu: *dřevo fíkové*, *strom jalového fíku*, *dřevo bláznivého fíku*, pričom k poslednému riešeniu sa prikláňa aj Lupáč. BiblPraž použila variant *dřevo planého fíku*, ktorý sa ujal aj v BiblKral, hoci ČEP už používa iné prekladateľské riešenie: *Běžel proto napřed a vylezl na moruši*.

Lk 19:4 Et praecurrens ascendit in arborem sycomorum

BiblMuzMINZ, BiblLupNZ: *předběh vstúpil jest na dřevo bláznivého fíku*

BiblPraž: *předběh vstúpil jest na dřevo planého fíku*

BiblDrážď, BiblOl: *předběh vstúpi na dřevo topolové*

BiblMlyn: *předběh vstúpil jest na dřevo fíkové*

BiblMik: *předběh vstúpil jest na strom jalového fíku*

BiblTěšNZ, BiblPad, BiblKladr, BiblCist: *předběh vstúpil jest / vstúpi na dřevo bláznivého fíka*

BiblKral: *A předběh napřed, vstoupil na strom planého fíku* (pozn.: *Sikomoria: prostředek mezi fíkem a moruši*)

V IV. redakcii u BiblPraž nachádzame taktiež nový preklad lat. *a summo terrae* – *ot končin země*, ktoré sa ujal aj v BiblKral. Prekladatelia ČEP sa priklonili k verzii: *od nejzazších konců země po nejzazší konce nebe*.

Mk 13:27 a summo terrae usque ad summum caeli

BiblMuzMINZ: *od vrchu země až do vrchu nebe*

BiblPraž: *od končin země až do vrchu nebe*

BiblDrážď, BiblOl, BiblBoč, BiblMlyn: *od vrchu země až do vrchu nebe*

BiblMik: *od najvyššieho země až do najvyššieho nebe*

BiblPad, BiblLupNZ: *ot svrchku země až do svrchku nebe*

BiblKral: *od končin země až do končin nebe* (pozn. se všech stran)

Efektívne prekladateľské riešenie IV. redakcie nachádzame aj v Jn 18:11, kde sa puzdro meča prekladá ako *pošva*. Tento preklad sa ujal aj v BiblKral a rovnaké riešenie uplatnil ČEP. V skutočnosti sa však lexéma *pošva* nachádza aj v iných staročeských nebiblických pamätníkoch, napríklad v *Postille* J. Husa: *obrat svůj meč v pošvu* (Vokabulár webový).

Jn 18:11 Mitte gladium tuum in vaginam.

BiblMuzMINZ, BiblLobk: *Vstrčíž meč svůj do pošvy.*

BiblPraž: *Vstrč meč svůj do pošvy.*

BiblDrážď, BiblOl: *Včiň svůj meč v nožnicě.*

BiblMlyn, BiblPad: *Vtekni meč tvůj v nožnice.*

BiblMik: *Puť meč tvůj do nožnic.*

BiblTěšNZ, BiblLupNZ, BiblCist, BiblKladr: *Puť meč (tvůj) v nožnice.*

BiblKral: *Schovej meč svůj do pošvy.*

ČEP: *Schovej ten meč do pochvy.*

Biblický obrat s teologickým presahom nachádzame v IV. redakcii vo verši Jn 3:8. IV. redakcia pristupuje k prekladu lexémy *spiritus* celkovo pozorne (Džunková 2022, 351), rozlišuje aj medzi výrazmi *duch* vs. *duša*. Napríklad v Lk 8:55 *Et reversus est spiritus ejus...* prekladajú obe verzie IV. redakcie BiblMuzMINZ, BiblPraž: *I navrátila se duše její...*, pričom ostatné rukopisy majú

jednotný preklad: *jejie duch*. Lupáč prihlíadal k prekladateľským pomôckam, napr. práve Mikuláš z Lyry prirovnáva lexému *spiritus* v tomto Ježišovom výroku k vetru: „*exponit de vento materiali: cujus principium ignoratur similiter finis...*“ (Postilla litteralis, f 202) prekladateľské riešenia sa sprostredkovane dostali až do ČEP:

Jn 3:8 Spiritus ubi vult spirat...

BiblMuzMLNZ: *Vietr, kde chce, věje...*

BiblPraž: *Vietr, kde chce, věje...*

BiblDrážď, BiblOl, BiblTěšNZ, BiblLupNZ, BiblCist: *Duch, kde chce, dýchá...*

BiblKral: *Vítr kde chce věje...*

ČEP: *Vítr vane, kam chce...* (v poznámke: *Duch*)

Obdobných prekladateľských riešení, ktoré pretrvali, resp. opätovne sa dostali do českého biblického jazyka, je viac. Napr. v speve Magnifikat Lk 1:50 *a progenie in progenies* prekladá IV. redakcia *od pokolenie až do pokolenie*, na rozdiel od predchádzajúcich rukopisov: *ot národu do národův*. Tento preklad prebrala taktiež BiblKral *od pokolení až do pokolení*, a taktiež ČEP.

Výraz Jn 12:24 *granum frumenti* sa prekladá v IV. redakcii ako *zrno pšeničné*, oproti ďalším rukopisným prekladom: *zrno obilné*. Riešenie IV. redakcie sa dostalo taktiež do BiblKral a vyskytuje sa aj v ČEP.

Pravdepodobne cez dosah prekladu IV. redakcie sa rozšírilo v českom biblickom texte slovné spojenie „ucho ihly“. Výraz *per foramen acus* (διὰ τρυπήματος ῥαπίδος) sa vyskytuje v evanjeliách od Matúša, Marka a Lukáša. V staročeských textoch sa prekladal spočiatku ako *diera jehelná*, pričom v IV. redakcii je použitá forma množného čísla *uši jehelné*.

Mt 19: 24 Facilius est camelum per foramen acus transire

BiblMuzMLNZ: *snázeť jest velblůdu skrze uši jehelnie projíti*

BiblPraž: *snázeť jest velblůdu skrze uši jehelnie projíti*

BiblDrážď, BiblOl, BiblBoč, BiblMik, BiblPad, BiblLupNZ, BiblCist: *snáze/snadnějie jest velblůdovi skrze dieru jehelnú projíti*

BiblKral: *Snázeť jest velbloudu skrze uši jehly projíti* (v poznámke: *jehelnou díru*)

ČEP: *snáze projde velbloud uchem jehly*

V Mk 10:25 sa výraz prekladá vo všetkých skúmaných exemplároch rovnako: *Snáze jest velblůdovi skrze dieru jehelnú projíti*, ale v Lk 18:25 sa preklad opätovne odlišuje: BiblMuzMLNZ: *skrze jehelné uši projíti* – BiblPraž: *skrze jehelné ucho projíti* – BiblDrážď: *skrze uši jehelné projíti* – BiblMik, BiblPad, BiblLit, BiblBoč, BiblLupNZ: *skrze dieru jehelnú projíti*. Teda v jednom pamätníku bol ten istý výraz preložený rôzne. Preklad lat. *foramen* ako „ucho“ však nie je objavom IV. redakcie. Nachádzame ho napr. v staročeskej próze *Život Krista Pána* (1360 – 1380): *snáze jest velblůdovi skrze jehelnie uši projíti*. V slovníkoch *Vocabularius ex quo* a *Vocabularius praedicantium* sa lat. *foramen* vykladá ako *loch* ‚diera‘, no nemecká tlačená Mentelinova Biblia z roku 1466 vybraný verš prekladá pomocou lexémy „ucho“: *Leichter ift dem kemmel ein zegeen durch der nadeln ore*. Výklad *accus* ‚ucho‘ totiž pochádza z populárneho stredovekého komentáru *Glossa ordinaria* (*Glossa ordinaria*, f. 69).

Biblizmus *stridor dentium* prekladá IV. redakcia a taktiež niektoré rukopisy II. redakcie (BiblMik, BiblBoč...) ako *škřípenie zubův*, kým v ďalších rukopisoch nachádzame variant: *skřehot zubóm / zubův*, *škřehotanie zubóm* alebo *skřehot zubný*. Výraz *pláč a škřípení zubů* bol použitý taktiež v BiblKral a ČEP.

Je teda viditeľné, že českí prekladatelia Biblie sa otázkami podoby biblického jazyka zapodievali ešte pred úvahami z epochy humanizmu. Vykazovali svoj autorský – prekladateľský štýl, ale aj snahu o dosiahnutie vhodného „biblického štýlu“ pre recipientov, o čom svedčia početné úpravy textu, vrátane zavádzania alebo eliminovania niektorých prostriedkov. Prekladatelia IV. redakcie našli pri niektorých „biblizmoch“ prekladateľské riešenia, ktoré sa ujali aj v prekladoch v neskorších dobových kontextoch založených na iných prekladateľských stratégiách, napríklad v Biblii Kralickej alebo v Českom ekumenickom preklade.

SUMMARY

The Old Czech Bible translation involved four redactions (1360 – 1489). Each redaction featured a specific approach to translating from the Latin original. This article focuses on the stylistic aspects of the fourth redaction of the New Testament translation, which comprises two variants of the text. The older variant is attributed to the Utraquist priest and diplomat Martin Lupáč, while the more recent variant is represented by the printed *Prague Bible* (1488), the first printed Bible in a Slavic language. It appears that M. Lupáč was an innovative translator who prioritized clarity and colloquialism in the text. To make the text more understandable, he used expressive vocabulary, borrowings from German domesticated in Czech, or contemporary lexical terms. He achieved a biblical style by reintroducing archaic forms like dual and using biblical terms. Some of these terms were also used in later centuries' Czech Bibles, although their translators employed different translation strategies.

LITERATÚRA

- Bartoň, Josef. 2016. Proměny českého biblického textu v moderní době. In: Lapko, Robert (ed.): *K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny*. Mahtomedi, USA: Vision Slovakia, 118 – 148.
- Džunková, Katarína. 2021. The New Testament Translation by Martin Lupáč (ca. 1450): Questions of Language and Authorship. In: *Slověne* 10/2, 41 – 75.
- Džunková, Katarína. 2022. *Jazykovye osobennosti Novogo Zaveta 4-j redakcii drevnečešskogo perevoda (ok. 1450 – 1489) (na fone drevnečešskih perevodov, teksta Vul'gaty i latinsko-nemeckih perevodčeskikh praktik)* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Sankt-Peterburg: Institut lingvističeskikh issledovanij Rossijskoj akademii nauk.
- Džunková, Katarína. 2023. Synonymic Variation in the New Testament of the Fourth Redaction of the Old Czech Translation of the Bible (1450 – 1489). In: Agrigoroaei, Vladimir – Sasu, Ileana (eds.): *Translation Automatism in the Vernacular Texts of the Middle Ages and Early Modern Period*. Brepols, Turnhout, 288 – 291.
- Koziara, Stanisław. 2009. *Tradycyjne biblizmy a nowie polskie przekłady Pisma Świętego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Kreisingerová, Hana. 2019. *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* [Nepublikovaná disertační práce]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého.
- Kyas, Vladimír. 1997. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad.
- Optát, Beneš et al. 2019. *Gramatika česká (1533)*. Koupil, Ondřej (ed.): *Překlad Katja Brankačková a František Martínek*. Praha: Akropolis.
- Pytlíková, Markéta. 2011. *Průzkum překladové a prekladateľské stránky první redakce staročeského biblického prekladu* [Nepublikovaná disertační práce]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.

- Vintr, Josef. 1998. České biblické slovo jako vývojový faktor stylové stratifikace národního jazyka – od Jagičovských glos XII. století po moderní ekumenický překlad. In: Mališ, Otakar (ed.): *Poceta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Univerzita Karlova, 215 – 228.
- Vintr, Josef. 2019. Komu byl určen první český překlad bible z poloviny 14. století a další otázky s tím spojené. In: *Listy filologické* 142, 333 – 367.
- Voleková, Kateřina. 2015. *Česká lexikografie 15. století*. Praha: Academia.
- Voleková, Kateřina – Svobodová, Andrea. 2019. Nebiblické texty ve staročeských překladech Bible. In: Cermanová, Pavlína – Soukup, Pavel (eds.): *Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Biblické rukopisy

BiblBoč

Bible Bočkova, 1430–1450. Moravský zemský archiv (Brno), fond G 10 Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 123/1 (Gn–Ps), č. 123/2 (Pr–Ap).

BiblCist

Bible cisterciácká, 1456. Pierpont Morgan Library (New York City), sign. MS M.752.

BiblKladr

Bible kladrubská (Bible Bořkova), 1471. Národní knihovna České republiky (Praha), sign. XVII A 29.

BiblLit

Bible litoměřická jednosvazková, 1429. Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Biskupské sbírky (Litoměřice), sign. BIF 2. V současnosti je rukopis stratený, fotokópie sa uchovávajú v Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AVČR.

BiblLobk

Bible lobkovická, 1479/1480. Moravský zemský archiv (Brno), fond G 10 Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 122.

BiblLupNZ

Nový zákon Lupáčův (vídeňský), po 1468. Österreichische Nationalbibliothek (Wien), sign. Cod 3304.

BiblMik

Bible mikulovská, 1440–1460. Moravská zemská knihovna (Brno), sign. Mk 1.

BiblMlyn

Bible mlynářčina (Bible tábořská), cca 1475. Národní knihovna České republiky (Praha), sign. XVII A10.

BiblMuzMINZ

Nový zákon muzejní mladší, 1485. Knihovna Národního muzea (Praha), sign. I D 13.

BiblPad

Bible Padeřovská, 1432–1435. Österreichische Nationalbibliothek (Wien), sign. Cod 1175.

BiblTěšNZ

Nový zákon těšínský, 1418. Książnica Cieszyńska (Cieszyn), sign. DD IV 8.

BiblTruhlNZ

Nový zákon Jana truhláře, 70-e rr. XV b., Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII D 17.

BiblZpravNZ

Nový zákon s dvojím zpravidlem, 1466, Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 3.

Kritické vydania rukopisných textov

BiblDrážď

Staročeská Bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu Bible ze 14. století [...]. I. Evangelia. ed. Kyas, Vladimír. Praha: Academia, 1981.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká s částmi Bible litoměřicko-třeboňské [...]. Díl 2. Epištoly, Skutky apoštolů, Apokalypsa. ed. Kyas, Vladimír. Praha: Academia, 1985.

BiblOl

Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu Bible ze 14. století [...]. I. Evangelia. ed. Kyas, Vladimír. Praha: Academia, 1981.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká s částmi Bible litoměřicko-třeboňské [...]. Díl 2. Epištoly, Skutky apoštolů, Apokalypsa. ed. Kyas, Vladimír. Praha: Academia, 1985.

Stluka, Martin (ed.). 2006. *Život Krista Pána*. Brno: Host.

Voleková, Kateřina – Svobodová, Andrea et al. 2019. *Staročeské biblické předmluvy*. Vydání první. Praha: Scriptorium.

Mikuláš z Lyry. 2018. Výklad evangelia sv. Matouše. In: Homolková, Milada – Dragoun, Michal (eds.): *Výklad Mikuláše Lyry na evangelium sv. Matouše*. Praha: Scriptorium.

Inkunábuly

BiblDlabNZ

Nový zákon Dlabáčův. Pokračovatel Tiskaře Statut Arnošta z Pardubic, Plzeň, cca 1492. Strahovská knihovna (Praha), sign. DM V 5.

BiblKutn

Bible kutnohorská. 1. vyd. se znakem, 2. vyd. bez znaku, Martin z Tišnova, Kutná Hora, 1489. České muzeum stříbra, sign. ST 1.

BiblPraž

Bible pražská. Tiskař Pražské bible, Praha, 1488. Národní knihovna České republiky (Praha), sign. 41 B 19.

Glossa Ordinaria 1480/81

Biblia cum glossa ordinaria. Pars IV. Kurz nach 23. September 1481. Forschungsbibliothek Gotha, sign. Mon. Typ. s. l. et a. 2° 11.

Mammothrectus 1470

Johannes (Marchesinus): Mammothrectus super bibliam, 1470. Bayerische Staatsbibliothek (München), sign. 2 Inc.c.a. 34.

Mentelin-Bibel 1466

Biblia / Übers. Aus dem Lat. Mit dt. Tituli psalmorum. Johann Mentelin, Straßburg vor 1466 / Bayerische Staatsbibliothek (München), sign. Rar. 285.

Postilla litteralis 1482/83

Biblia: mit Postilla litteralis von Nicolaus de Lyra, Expositiones prologorum von Guilelmus Brito, Additiones ad Postillam Nicolai de Lyra von Paulus Burgensis und Replicae contra Burgensem von Matthias Doering / Venedig, 1482 und 1483 / Bayerische Staatsbibliothek (München), sign. 2 Inc.c.a. 1232 a-3; 2 Inc.c.a. 1232 a-4.

Vocabularius praedicatorum 1479/82

Vocabularius praedicatorum, 1479/82. Bayerische Staatsbibliothek (München), sign. 4 Inc.s.a. 1260.

Vocabularius ex quo 1482

Vocabularius Ex quo, nicht nach 1482. Bayerische Staatsbibliothek (München), sign. 2 Inc.s.a. 1229.

Vydania biblického textu

BiblKral

Bible kralická šestidílná: kompletní vydání s původními poznámkami. Praha: Česká biblická společnost, 2014.

Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam

The Clementine Vulgate Project: Biblia Sacra Vulgatae editionis, Sixti V Pontificis Maximi jussu recognita et edita, 1598 – edited by A. Colunga and L. Turrado [La Editorial Católica, Madrid, 1946]. <https://vulsearch.sourceforge.net> [10. 01. 2024].

Český ekumenický překlad (ČEP)

Řecko-český Nový zákon: Novum testamentum graece. E. Nestle – K. Aland (eds.), 27. vyd. Nový zákon: Český ekumenický překlad / původní německý úvod [...] přeložil J. Šimandl. Redakce P. Fryš – P. Nápravník – V. Petkevič. Praha: Česká biblická společnost; Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2011.

Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny. Akademie věd České republiky. <https://vokabular.ujc.cas.cz/> [10. 01. 2024].

KONTAKT

Mgr. et Mgr. Katarína Džunková, PhD.

Ústav východoevropských studií

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Nám. J. Palacha 1/2

116 38 Praha

Česká republika

katarina.dzunkova@seznam.cz